

Fidan Emin qızı Əfəndiyeva

*Bakı Slavyan Universitetinin baş müəllimi,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru*

<https://orcid.org/0000-0001-9119-8240>

[https://doi.org/10.69682/arti.2024.91\(6\).58-61](https://doi.org/10.69682/arti.2024.91(6).58-61)

MƏKTƏBLƏRDƏ MÜƏLLİM BULLİNQİ VƏ ONUN UŞAQ ŞƏXSİYYƏTİNƏ TƏSİRİ

Фидан Эмин гызы Эфендиева

*старший преподаватель Бакинского Славянского Университета,
доктор философии по педагогике*

<https://orcid.org/0000-0001-9119-8240>

БУЛЛИНГ УЧИТЕЛЯ В ШКОЛЕ И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА ЛИЧНОСТЬ РЕБЕНКА

Fidan Emin Afandiyeva

*senior teacher at Baku Slavic University
doctor of philosophy in pedagogy*

<https://orcid.org/0000-0001-9119-8240>

TEACHER BULLYING AT SCHOOL AND ITS IMPACT ON THE CHILD'S PERSONALITY

Xülasə. Müasir cəmiyyətimizin və gəncliyimizin ən təhlükəli problemlərindən biri olan bullinqin geniş təsir dairəsinə çox təəssüf ki, məktəb də daxildir. Bu gün uşaqların bullinqə məruz qaldıqları sosial mühitlərin başında məktəb durur. Məktəblərdə bullinq təkcə uşaqlar arasında deyil, eyni zamanda müəllim-şagird arasında da baş verir. Məqalədə məktəblilərin müəllimləri tərəfindən bullinqə məruz qalmalarının səbəbləri araşdırılaraq, problemin həlli ilə bağlı bəzi pedaqoji tövsiyələr irəli sürülmüşdür.

Açar sözlər : məktəb, müəllim, bullinq, şiddət, psixoloji travma

Аннотация. К сожалению, в сфере буллинга, являющегося одной из самых опасных проблем нашего современного общества и молодежи, входят и школы. Сегодня школа находится во главе социальной среды, где дети подвергаются буллингам. Буллинг в школах происходит не только между детьми, но и между учителями и учениками. В статье исследованы причины, по которым школьники подвергаются буллингам со стороны учителей, и предложены некоторые педагогические рекомендации по решению проблемы.

Ключевые слова: школа, учитель, буллинг, насилие, психологическая травма

Abstract. Unfortunately, the area of bullying, which is one of the most dangerous problems of our modern society and youth, also includes schools. Today, the school is at the forefront of a social environment where children are subject to bullying. Bullying in schools occurs not only between children, but also between teachers and students. The article examines the reasons why schoolchildren are bullied by teachers and offers some pedagogical recommendations for solving the problem.

Keywords: school, teacher, bullying, violence, psychological trauma

Müasir dövrdə dünyanın bir çox ölkələrində fəaliyyət göstərən təhsil müəssisələrində pedaqoq, psixoloq və valideynləri narahat edən ən qarşıq və aktual problemlərdən biri də bu təhsil ocaqlarında təhsilalanların müxtəlif səbəblərdən təzyiqlik və aqressiv davranışlara, zorakılığa, təhqirlərə məruz qalmasıdır. Bu problemin belə geniş vüsət almasına, onun təkcə pedaqoji və psixo-

loji deyil, eyni zamanda cəmiyyətimizdə sosial problemə çevrilməsilə bərabər, mövcud problemin həlli, onunla mübarizə metodlarının hələ də düzgün müəyyən edilməməsi səbəbidir. Bizim təzyiqlik, zorakılıq, təqib, psixoloji və fiziki şiddət adlandırdığımız bu davranışları müasir pedaqoq və psixoloqlar – “bullinq” (bullying) adlandırırlar.

İnsanların bir-birinə qarşı aqressiv davranışları kimi başa düşülən bullinq ingiliscədən kiməsə zərər yetirməyə, hədə-qorxu gəlməyə, məcbur və təqib etməyə meyllilik kimi mənalar da işlədilir. Bullinqin əsas göstəricilərindən biri bullinq adlandırdığımız davranışların davamlı olaraq təkrarlanması və onun adətən fiziki və emosional cəhətdən daha güclü olan uşaqlar tərəfindən digərlərinə nisbətən daha gücsüz, zəif və özünü müdafiə edəcək mövqedə olmayan şəxslərə qarşı törədilməsidir.

Bullinq əsasən ibtidai siniflərdən başlayaraq məktəbyaşlı uşaqların bir-birinə qarşı göstərdiyi, nəticədə uşaqların incidilməsinə səbəb olan ixtiyari və təkrar olaraq törədilmiş aqressiv davranışdır. Kiçik məktəb yaş dövründən başlayan bullinq yuxarı siniflərdə, daha sonra ali təhsil müəssisələrində, iş yerində, bir sözlə həyatımızın bir çox mərhələlərində rastlaşa biləcəyimiz bir prosesdir (1).

Müasir cəmiyyətimizdə bullinqin bir neçə əsas növü məlumdur: kiber, sosial, şifahi, psixoloji və fiziki zorakılıq.

Kiber bullinq – son illərdə İKT inkişafı və onun istifadəçilərinin sayının həddən artıq çox olması ilə əlaqədar olaraq bullinqin ən geniş yayılmış növü hesab olunur. Statistik göstəricilərə əsasən deyə bilərik ki, müasir dövrümüzdə sosial şəbəkələr və mesajlar vasitəsilə insanları izləmək, onlara psixoloji təsir göstərmək, təhqir etmək, hədə-qorxu gəlmək hallarının sayı artmışdır.

Fiziki bullinq – bullinqin bu növü bir-başa təmasa, fiziki zədəyə əsaslandığı üçün həyatı təhlükəsi daha çoxdur. Buraya itələmək, vurmaq, bilərəkdən toxunmaq və s. daxildir. Hətta bu bullinq zamanı müxtəlif silahlardan, deşici və kəsici alətlərdən də istifadə olunması hallarına da rast gəlinir. Fiziki bullinq daha çox yuxarı sinif şagirdləri olan oğlanlar arasında baş verir.

Şifahi bullinq – bir şəxsə şifahi formada təzyiq göstərmək, onun ünvanına təhqiramiz sözlərdən istifadə etmək, onu alçaltmaq, böhtan atmaq, etmədiyi bir hərəkətə görə günahlandırmaq və s. kimi əməllər sayılır. Bullinqin bu növü daha çox qızlar arasında yayılıb.

Sosial bullinq – şəxsin mənsub olduğu hər hansı bir qrupdan, kollektivdən, sosial mühitdən kənarlaşdırılması, təcrid edilməsi və ya yaxud ona qarşı kiçik qruplaşmalar yaratmaqla sıxışdırılmasıdır.

Psixoloji bullinq. Bullinqin bu növünə məruz qalan şəxs əsas psixoloji zorakılıqlar, təqib etmə, şəxsinə qarşı qərəzli münasibət və s. ilə rastlaşır.

XX əsrin 60-cı illərindən başlayaraq “mobbing” anlayışı da meydana çıxmışdır. Məktəbdə mobbing (ing. mob – kütlə, mobbing – sıxışdırmaq, kobudluq etmək, hücum etmək) anlayışına tez-tez rast gəlinir. Bu qurbanın sinifdə və ya məktəbdə "sıxışdırılması" üçün sistemli və məqsədyönlü təqib olunmasını nəzərdə tutan bir qrup təcavüzkar (mobberlər) ilə qurbanları arasındakı münasibətdir (2, s. 8). Məhz məqaləmizdə də müzakirə edəcəyimiz problem məktəbdə müəllimlər tərəfindən müəyyən qrup uşaqlara qarşı həyata keçirilən pedaqoji bullinqlə bağlıdır.

İlk dəfə məktəbə başlayan uşaq üçün müəllim yeni, eyni zamanda valideyndən sonra ikinci bir nüfuzlu şəxsdir. Bəzən kiçik yaşlı məktəblilərin gözündə müəllimin nüfuzu valideyndən belə yüksək olur. Çünki yeni sosial mühitə adaptasiya olmağa çalışan məktəbli üçün bələdçi rolunu oynayan müəllim hətta onun təlim nəticələrinə və təhsildəki nailiyyətlərinə belə təsir göstərir.

Çox təəssüf ki, bəzən məktəblərdə müəllimlərin uşaqlara qarşı önyarğılı davranması, onların dərs zamanı cavablarını və qabiliyyətlərini bütün sinif qarşısında müzakirə obyektinə çevirərək lağa qoyması, xarici görünüş və ya hər hansı bir qüsurlarına görə kobud və qeyri-etik sözlərlə alçaldılması hallarına da rast gəlinir. Bu qəbildən olan halların qərəzli olaraq hər hansı bir şagirdə qarşı təkrarlanması bullinqin bariz nümunəsidir.

Təhsil müəssisələrində müəllimlər tərəfindən bullinqin həyata keçirilməsi əsasən bir sıra səbəblərlə bağlıdır ki, bunların başında müəllimin peşə və ixtisas səviyyəsinin aşağı olması, peşə kompetensiyalarına yiyələnmə bilməmələri, kifayət qədər pedaqoji təcrübələrinin olmaması, müəllimin psixoloji durumunda və şəxsi həyatında problemlərin olması, müəllimin uşağın valideyni ilə konfliktinin olması və bir çox məsələlər durur.

Əksər hallarda müəllimlərini özlərinə örnək götürən şagirdlər müəllimlərinin bütün sinif qarşısında şagirdi alçaltması, fiziki güc tətbiq etməsi, onun ünvanına təhqiramiz sözlər işlətməsi kimi neqativ halları da özlərinə nümunə götürərək zamanla bu davranışları özləri də təkrarlayacaq-

dır. Məhz bu səbəbdən də müəllimlər şagirdlərinə qarşı daha diqqətli və həssas olmalıdırlar.

Bəzən müəllimlər özləri də bilmədən bullinqi təbliğ edir, onun səbəbkarına çevrilirlər. Müəllim hər hansı şagirdə qarşı qərəzli mövqedə olmasa belə, lakin istəmədən sinifdə elə vəziyyət yarada bilər ki, digər uşaqlar ona qarşı çıxar. Müəllim hər hansı bir şagirdə qarşı birbaşa deyil, dolay yolla olsa belə neqativ bir fikir söyləsə, onun bu davranışı sinif yoldaşlarını uşağa qarşı qaldıra bilər (3).

Son dövrlər müasir psixolojika-pedaqoji ədəbiyyatlarda bullinqdan danışarkən “ostrakizm” anlayışına da rast gəlinir. Ostrakizm (qədim yunan ó óστρακισμός, τὸ óστρακον sözündən götürülüb), hərfi mənası “kirəmit və ya saxsı parçası” deməkdir (7). Qədim Yunanıstanda xalq məclisinin qərarı ilə vətəndaşın səsvermə vasitəsi olan kirəmit parçaları ilə ölkədən qovulması kimi başa düşülürdü. Günümüzdə isə insanın onu əhatə edən cəmiyyət tərəfindən nifrətlə qarşılanması, qəbul edilməməsi, ələ salınması mənasını verir. Bu terminin bullinqlə sinonim kimi işlədilməsi təsadüfi deyildir. Çünki müəllim öz davranışı ilə sinif kollektivini kiməsə qarşı ayaqlandıra, qaldıra bilər.

Bəs məktəbdə bullinqin əlamətləri hansılardır?

İlk olaraq uşaq *məktəbə getməkdən imtina edir və ya zamanla dərslərindən yayınır*. Əlbəttə ki, bir çox uşaq xüsusən də kiçik məktəb yaş dövründə yorulduqları, dərslərinə hazır olmadıqları və s. kimi səbəblər üzündən məktəbə getmək istəməyə bilər. Amma əgər uşaq mütəmadi olaraq dərslərindən yayınarsa, müxtəlif bəhanələr gətirərək, ağlayaraq dərslə getmək istəmərsə, mütləq ki, bunun səbəbini araşdırmaq lazımdır.

Digər bir əlamət: uşaq hər hansı *bir fəndən zəif qiymətlər alır*. Əgər uşağın bütün dərslər üzrə göstəriciləri yaxşıdırsa və yalnız bir fəndən qiymətləri aşağıdırsa, bunun üzərində durmaq lazımdır. Bu kimi halların əsas səbəbi uşağın konkret bir fənni oxumaq istəməsi deyil, o fənni tədris edən müəllimin ona qarşı davranışından irəli gəlir.

Müəllim tərəfindən şagirdə qarşı həyata keçirilən bullinqin digər bir əlaməti də *uşaqda özünü qiymətləndirmənin, özgüvənin aşağı olmasıdır*. Hər zaman uşağın gözündə böyük nüfuzə malik olan müəllim öz yanlış hərəkəti, ona qarşı qeyri-obyektiv hərəkətləri və təzyiqləri ilə uşaqda özgüvəni və özünü qiymətləndirməni aşağı sala bilər.

Başqa bir əlamət olaraq *uşağın öz məktəbi və sinif yoldaşları haqqında danışmaq istəməməsi* göstərmək olar. Bu kimi hallar özünü adətən özünə təlim fəaliyyətini əsas məşğuliyyət növü kimi qəbul edən, bu sahədə özünü reallaşdırmağa çalışan 7-10 yaşlı kiçik yaşlı məktəblilər arasında daha çox bürüzə verir. Çünki adətən öz sinif yoldaşları, məktəbi, müəllimləri haqqında həvəslə danışan uşaq birdən-birə susqunlaşır, özünə qapanır, valideynlərinin məktəb və dərsləri ilə bağlı ona ünvanladığı suallarını cavabsız qoyur.

Məktəbdə bullinqi şərtləndirən beşinci əlamət uşağın *məktəb və müəllim qorxusudur*. Məktəbdə müəllim tərəfindən bullinqə məruz qalan uşaq təbii olaraq təkcə həmin müəllimdən yox, eyni zamanda digər müəllimlərdən, ümumiyyətlə məktəbə getməkdən qorxur. Çünki travmatik vəziyyət yaradan hadisələri kompleks şəkildə qəbul edir.

Bütün yuxarıda sadaladığımız əlamətlərə əsasən deyə bilərik ki, bullinqin digər növlərində olduğu kimi fiziki və ya mənəvi olmasından asılı olmayaraq, bütün hallarda məktəbdə müəllimləri tərəfindən bullinqə məruz qalan uşaqların hər biri psixoloji travma alır, bunun nəticəsi olaraq bu uşaqlarda özünüqiymətləndirmə aşağı olur, hər zaman özlərini günahkar görürlər, aqressiv olurlar. Hətta yeniyetmələr arasında bullinq özünəqəsd hallarına belə gətirib çıxara bilər.

Bu problemin ciddiliyi ondan ibarətdir ki, əgər müəllim sinif qarşısında bir uşağı alçaldarsa, o zaman onun hərəkətini nümunə götürən digər şagirdlər, xüsusən də kiçik yaşlı məktəblilər də bir müddət sonra bullinqə başlayacaqlar. Beləliklə də müəllim tərəfindən sevilməyən şagird, qısa bir zamanda sinif yoldaşlarının da sevmədiyini birinə çevrilir (6, s. 24).

Bəs bullinqin uşaq psixologiyasına vurduğu zərərni aradan qaldırmaq və ya ümumiyyətlə bu tipli halların qarşısını almaq üçün nə etməli?

- İlk növbədə mövcud vəziyyəti sakit və obyektiv qiymətləndirərək yaranmış problemin həlli məqsədilə bullinqi həyata keçirən müəllimlə danışmaq;
- Əgər müəllimin uşağa qarşı olan iradələri obyektiv və əsaslıdırsa mütləq ki, uşaqla danışmaq;
- Məsələyə aydınlıq gətirmək və onun həlli üçün, ehtiyac olduğu halda məktəb psixoloqu və rəhbərlikdən yardım istəmək;

• Daxili imkanlar hesabına problemin həlli mümkün olmadıqda uşağın təhsil aldığı məktəbi dəyişmək;

• Uşağın billinqin nəticəsində aldığı psixoloji travmanı aradan qaldırmaq və onda özgüvəni yüksəltmək üçün psixoloq dəstəyi almaq və s. (4).

Qeyd etmək lazımdır ki, istənilən halda, səbəbi nə olursa-olsun, müəllim heç bir vəcdlə təhsil və tərbiyəsi ona etibar olunan uşağa qarşı bullinq törədə bilməz.

Yuxarıda sadalanan müddəalara əlavə olaraq deyə bilərik ki, uşağının müəllim tərəfindən bullinqə məruz qaldığına əmin olan valideyn, qeyd etdiyimiz kimi mövcud vəziyyətə aydınlıq gətirmək üçün ilk növbədə müəllimin özü ilə danışmalıdır. Əgər müəllim ünsiyyətdən qaçarsa və yaxud reallığı qəbul etməzsə, artıq o zaman valideyn qanuni yolla şifahi və ya yazılı formada məktəb rəhbərliyinə müraciət edərək problemin obyektiv həllini tələb edə bilər. Məktəb rəhbərliyi də öz növbəsində problemi həll etmək iqtidarında olmadıqda, valideyn daha üst qurumlara müraciət etmək hüququna malikdir (5).

Beləliklə deyə bilərik ki, məktəb bullinqi çox qəliz, qarışıq və əsasən də sosial bir problemdir. Uşaqların məktəbdə bullinqlə üzləşməməsi üçün məktəbin doğru seçilməsi də çox önəmlidir. Burada valideynin üzərinə böyük vəzifə düşür. Çünki xüsusən də aşağı siniflərdə sinif müəlliminin seçimi onlardan asılıdır. Bu seçimi edən valideyn müəllimin ünsiyyət və davranış mədəniyyətinə, mimika və jestlərinə, sinfi necə idarə etməsinə, uşaqlara yanaşmasına fikir verməlidir. Müəllimin savadlı olması hər şeyi həll etmir. Müəllim həm də seçdiyi peşəsini və uşaqları sevməlidir.

Tədqiqatlar göstərir ki, məktəbdə müəllim-şagird arasında baş verən pedaqoji billinq onun fiziki və ya mənəvi olmasından asılı olmayaraq, uşağa bütün həyatı boyu təsirindən çıxır.

bilməyəcəyi psixoloji travma yaşadır. Bu qəbildən olan uşaqlar adətən aşağı özünüqiymətləndirmə, güvən əskikliyi və özlərindən zəiflərə qarşı aqressiv davranışları ilə xarakterizə olunurlar. Bu tipli halların baş verməməsi üçün təhsil sahəsində işə götürənlər təkcə akademik savadını yox, həm də müəllimin psixoloji sağlamlığını da diqqətdən kənar qoymamalıdır. Çünki əksər hallarda gənc müəllimlərin əksəriyyəti sinfi idarə etməkdə təcrübəsiz olduqları üçün onların təcrübəsizliyi siniflərdə şagird intizamsızlığına və bunun nəticəsi kimi pedaqoji bullinqə gətirib çıxara bilər. Bu səbəbdən də MİQ imtahanını uğurla keçən müəllimlərin yeni tədris ili başlayana qədər sinfi idarəetmə və pedaqoji ünsiyyətlə bağlı təlimindən keçmələri məqsədəuyğun hesab olunur.

Problemin aktuallığı. Məktəblərdə müəllim bullinqi, yəni müəllimlərin şagirdlərə qarşı qərəzli davranışları, təzyiq və ya aşağılayıcı münasibət göstərməsi, son dövrlərdə təhsildə müzakirə olunan mühüm problemlərdən biridir. Bu fenomen, yalnız uşaqların emosional və psixoloji inkişafına deyil, eyni zamanda onların akademik nailiyyətlərinə də ciddi təsir göstərə bilər.

Müəllim bullinqinin qarşısını almaq və onunla mübarizə aparmaq üçün, məktəb mühitinin daha dostyana, dəstəkləyici və inklüziv olması vacibdir. Uşaqların hüquqlarını müdafiə edən proqramlar, müəllimlərin peşəkar inkişafı və məktəbdə müsbət münasibətlərin təşviqi bu problemə qarşı atılacaq önəmli addımlardır. Nəticədə, müəllim bullinqinin aradan qaldırılması, uşaqların sağlam inkişafı və uğurlu gələcəyi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Müəllim bullinqini aradan qaldırmaq, məktəb mühitini daha sağlam, inklüziv və dəstəkləyici etməyə imkan tanıyır. Bu, uşaqların psixoloji sağlamlığını qorumaqla yanaşı, onların sosial bacarıqlarını inkişaf etdirir və akademik uğurlarını artırır. Nəticədə, belə bir mühit, gənclərin gələcəkdə uğurlu, sağlam fərdlər kimi yetişməsinə böyük töhfə verir.

Ədəbiyyat:

1. Əlizadə Ə.Ə. Müasir Azərbaycan məktəbinin psixoloji problemləri. Bakı, 2004, 432 s.
2. Həsənova G.A., Məmmədova M.C. Məktəbdə bullinq. Bakı, 2021, 157 s
3. Бочавер А.А., Жилинская А.В., Хломов К.Д. Школьная травля и позиция учителей // Социальная психология и общество. 2015. Т. 6. № 1. С. 103–116.
4. Кон И. Что такое буллинг и как с ним бороться // Семья и школа. 2006. № 11. С. 15-18.
5. Литвинова М. Горький урок: как справиться с учителем. Известия, 22 август, 2021
6. Ожиёва Е. Н. Буллинг как разновидность насилия. Школьный буллинг / Сборник докладов конференции. Научная индустрия европейского континента. Белгород: Руснаучкнига, 2008.

Email: fidan141923@gmail.com
Redaksiyaya daxil olub: 10.12.2024